

عوامل پیدایش و ویژگی‌های رمانتیسم در ادبیات کردی میانه

علی محمد مؤذن^۱؛ تیمور مال میر (نویسنده مسئول)^۲؛ احمد گلباخ حسین^۳

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۶ خرداد ۱۴۰۱؛ تاریخ پذیرش: ۱۵ بهمن ۱۴۰۱؛ صص. ۱۲۳-۱۳۷

DOI: <https://doi.org/10.34785/J09.2022.008>

چکیده

رمانتیسم در ادبیات کردی مانند ادبیات سایر ملل خاورمیانه، تحت تأثیر رمانتیسم غرب شکل گرفته است. اصطلاح رمانتیسم در ابتدای قرن بیستم به ادبیات معاصر کردی وارد شد. «ادبیات رمانتیک» در ادبیات کردی، به‌ویژه در شعر، به‌طور غیرمستقیم و تحت تأثیر ادبیات رمانتیک ترکی به‌وجود آمد. حکاری به‌گوش شمالی در کردستان ترکیه، پیرمرد، گوران و شیخ نوری شیخ صالح به‌گوش میانه در کردستان عراق توانستند مکتب رمانتیسم را در ادبیات کردی پایه‌گذاری کنند. پس از این شاعران رمانتیسم در شعر کردی توسط تعداد دیگری از شاعران به تکامل رسید و از لحاظ فرم و شکل، مضمون و محتوا، کاملاً از دستور کلاسیسم اجتناب کرد. گوران، بنیان‌گذار شعر نو در گویش میانه، توانست شعر رمانتیک کردی را در کردستان عراق به اوج برساند. در این مقاله، ضمن بررسی ارتباط شعر نو و رمانتیسم در ادبیات کردی، عبدالرحیم رحیمی حکاری را به‌عنوان پایه‌گذار و مؤسس شعر رمانتیک کردی در گویش شمالی معرفی نموده‌ایم. همچنین درباره تاریخ پیدایش، رواج، علل ظهور و گسترش مکتب رمانتیسم در ادبیات کردی بحث کرده‌ایم. همچنین کاربرد مؤلفه‌های رمانتیسم در اشعار و آثار شاعران کرد را بررسی کرده‌ایم.

کورتیه

قوتایخانه‌ی رمانتیک له‌ئەدەبیاتی کوردیدا هاوشۆه‌ی ئەدەبی نەتەوه‌کانی دیکە‌ی پۆژە‌لاتی ناوە‌راست له ژێر کاریگەری رۆمانتیسمی رۆژئاوادا هاتۆتە ئاراو، زاراوی رۆمانتیسم له سەرەتای سەدە‌ی بیستەم له ئەدەبیاتی هاوچەرخ‌ی کوردیدا به‌کاربراو. ئەدەبیاتی رۆمانتیسم له ئەدەبی کوردیدا به‌تایبە‌تیش له شەردا به‌شۆه‌یه‌کی ناراستە‌وخۆ له ژێر کاریگەری ئەدەبیاتی رۆمانتیسمی تورکیدا پەیدا‌بوو. هه‌کاری، پیره‌مێرد، گۆران و شیخ نوری شیخ سەڵح توانیان رێبازی رۆمانتیسم له ئەدەبیاتی کوردیدا بنیات بنین. له پاش ئەو شاعیرانە‌ش شەری رۆمانتیکی کوردی له لایەن ژماریه‌ک شاعیری دیکه‌وه‌ گه‌شته‌ لوتکه‌ی کامڵبون و له روی کرۆک و ناوه‌رۆکه‌وه به‌تە‌واوی له دەستوری کلاسیسم لایاندا. گۆرن که رابه‌ری شەری نوێی کوردیه‌ توانی شەری رۆمانتیکی کوردی بگه‌یه‌نێتە لوتکه‌ی خۆی. له‌م توێژینه‌وه‌یه‌دا سەرە‌رای لیکۆئینه‌وه‌ له‌ پیه‌وه‌ندی ئیوان شەری نوێ و رۆمانتیکی له ئەدەبیاتی کوردیدا، عەبدول‌رحیم ره‌حیمی هه‌کاری وه‌کو بنیاتەر و دامه‌زرێتە‌ری شەری رۆمانتیکی کوردی دهناسینین. هه‌روه‌ها باس له‌ میژوو، هۆ‌کاری سەر‌هه‌ڵدان، بلا‌بو‌نه‌وه و گه‌شه‌کردنی رێبازی رۆمانتیسم له ئەدەبیاتی کوردیدا ده‌که‌ین، له‌ بنه‌ما و تاییه‌تمه‌ندییه‌کانی رۆمانتیسم له‌ شەرو به‌ره‌می شاعران ده‌کوئینه‌وه.

وشه‌گه‌لی سەر‌ه‌کی: رۆمانتیسمی کوردی؛ شەری هاوچەرخ‌ی کوردی؛ هۆ‌کاره‌کانی سەر‌هه‌ڵدانی شەری رۆمانتیکی کوردی؛ عەبدول‌رحیم ره‌حیمی هه‌کاری؛ پیره‌مێرد؛ گۆران.

واژگان کلیدی: رمانتیسم کردی؛ شعر معاصر کردی؛ عوامل پیدایش شعر رمانتیک کردی؛ عبدالرحیم رحیمی حکاری؛ پیرمرد؛ گوران.

۱- مقدمه

رمانتیسم نهضتی هنری، فکری، فلسفی و اجتماعی بود که از اواخر قرن هیجدهم و ابتدای قرن نوزدهم تمام ادبیات اروپا را دربرگرفت. رمانتیسم تنها یک مکتب ادبی نبود، بلکه پدیده‌ای جهانی بود که چندین زمینه متفاوت مانند ادبیات، فلسفه، علوم اجتماعی، موسیقی، معماری و سینما را دربرمی‌گرفت. درباره پیدایش اصطلاح رمانتیسم نظرات گوناگونی وجود دارد، از جمله ثروت معتقد است که «اصطلاح رمانتیسم به‌عنوان مکتبی ادبی مابین سال‌های ۱۷۷۰ تا ۱۸۴۸ پدیدار شد و

۱. استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. moazzeni@ut.ac.ir

۲. استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده زبان و ادبیات، دانشگاه کردستان، سنندج، ایران.

۳. دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، تهران، ایران. gulbakh.nernji@gmail.com

اگر پیش از این ایام این لفظ استعمال می‌شد، کسی به‌عنوان مکتب از آن تلقی نداشت» (۱۳۸۲: ۴۱). اهمیت رمانتیسم در این است که در چند قرن اخیر، از جمله جنبش‌های بزرگی بوده که زندگی و اندیشه‌های دنیای غرب را دگرگون ساخته است (برلین، ۱۳۸۵: ۲) و به‌عنوان یک جنبش فکری و اجتماعی توانسته در دنیای غرب تحولات بزرگ اجتماعی، سیاسی، علمی، فکری و فرهنگی ایجاد کند. مکتب رمانتیسم ابتدا در آلمان پدید آمد سپس در انگلستان و فرانسه گسترش یافت و تا قرن نوزدهم علاوه بر اروپا، جهان شرق را فراگرفت.

بعضی از منابع، تاریخ پیدایش اصطلاح رمانتیسم را به‌عنوان واژه‌ای دارای تعبیر عمومی، نه ادبی، به قرن دوازدهم در آلمان برمی‌گردانند که به‌طور عموم معنی مشخصی نداشت (ابوبکر، ۲۰۱۰: ۲۶). اصطلاح و مفهوم رمانتیسم از آن تاریخ به بعد، در قرون وسطی و قرن‌های بعد به چندین شیوه و معنی گوناگون به‌کار رفته، اما به‌عنوان یک اصطلاح ادبی برای اولین بار شلگل^۱ آلمانی واژه «Romantisch» را در بحث‌های ادبی به‌کار برد؛ با وجود این، برداشت روشنی از این اصطلاح به دست نداد (شمیسا، ۱۳۹۳: ۵۹). اگر بخواهیم برای اصطلاح رمانتیسم تعریف مناسب و جامعی بنویسیم، به‌سبب وجود آراء و دیدگاه‌های مختلف، با مشکل مواجه می‌شویم؛ چندان‌که غنیمی هلال معتقد است هرکس قصد نوشتن تعریف رمانتیسم داشته باشد، از نظر عقلی مشکل دارد (۱۹۷۳: ۷). محقق دیگری گفته است: کسی که درصدد تعریفی از رمانتیسم برآید، به کاری مخاطره‌آمیز دست‌زده است؛ کاری که بسیاری از کسان را ناکام گذاشته است (فورست، ۱۳۷۵: ۱۱)؛ مراد آنکه به اندازه محققان و پژوهشگران این حوزه تحقیقی، تعریف وجود دارد (همان: ۲۷). بنابراین چندین تعریف متفاوت و برخی اوقات متضاد از رمانتیسم ارائه شده است، برای نمونه شلگل، پیشوای رمانتیسم آلمان، معتقد است ادبیات رمانتیسم عبارت از «جمع اضداد» است (سیدحسینی، ۱۳۸۷: ۷۲). گوته^۲ اذعان می‌دارد که رمانتیسم مریضی است؛ چیزی ناتوان و بیمارگون. اما نیچه بر این باور است که رمانتیسم بیماری نیست، بلکه درمانی برای بیماری است و رمانتیک‌های جوان فرانسوی می‌گویند رمانتیسم یعنی انقلاب (برلین، ۱۳۸۵: ۳۹).

از شاخص‌های رمانتیسم در اروپا می‌توان به آزادی، غم و حسرت و اندوه، عشق، شخصیت (من)، بازگشت به طبیعت، بازگشت به زندگی گذشته، ستایش روستا، کشف و شهود، هیجان و احساس، سفر و سیاحت، مسیحیت و افسون سخن اشاره کرد. همچنین پیدایش قشر متوسط، رنسانس، انقلاب روشنگری، انقلاب صنعتی انگلیس، انقلاب کبیر فرانسه، شاعران گورستان و شب، و پیدایش چاپ و چاپخانه و روزنامه‌نگاری و ترجمه نیز علل پیدایش مکتب رمانتیسم در اروپا است. درباره فرد یا افراد پیشرو در ادبیات رمانتیک کردی بین محققان و پژوهشگران اختلاف نظر وجود دارد. بسیاری گفته‌اند که حکاری پیشگام شعر رمانتیک و بنیانگذار شعر نو کردی در گویش شمالی است (سجادی و ابراهیمی، ۱۳۹۸: ۲۲۶). بعضی از محققان برای مشخص کردن پیشرو شعر رمانتیک بین شعر رمانتیک و نو هیچ فرق و تفاوتی قائل نبوده‌اند و همان اشخاص پیشرو در شعر نو را به‌عنوان پیشتاز شعر رمانتیک معرفی کرده‌اند؛ درحالی‌که رمانتیسم، جنبش و انقلابی در محتوا و مضمون شعر بوده و قالب شعر تغییر چندانی نکرده است، اما تغییر در شعر نو در قالب و محتوا هر دو رخ داده است. ما در این مقاله درباره علل پیدایش، رواج و کاربرد مؤلفه‌های رمانتیسم در ادبیات کردی میانه شامل گویش‌های مرکزی و سورانی بحث کرده‌ایم. پرسش‌هایی که در این مقاله به آنها پاسخ داده‌ایم، عبارت است از:

1. Schlegel.

2. Goethe.

- ۱- پیشرو و طلایه‌دار شعر رمانتیک کردی در گویش میانه و شمالی کیست؟
- ۲- علل پیدایش شعر رمانتیک کردی در گویش میانه چیست؟
- ۳- یکسانی، تطابق یا تفاوت شعر رمانتیک با شعر نو در ادبیات کردی چگونه است؟

۲- پیشینه پژوهش

رشید (۱۹۸۹) به بررسی و تحلیل رمانتیسم در ادبیات غرب و ادبیات کردی پرداخته است؛ اما از پیشینه کاربرد مفهوم و اصطلاح رمانتیسم سخنی نگفته است. پیربال (۲۰۰۹) مبحثی کوتاه برای رمانتیسم در ادبیات غرب و کردی باز کرده است که بیشتر در حد معرفی کردن است. پیربال (۲۰۰۲) درباره زندگی و آثار حکاری بحث کرده و تلاش وی را به اولین کوشش‌ها در تجدد شعر کردی گویش شمالی و قبل از تجدد در گویش میانه پیوند داده است. حسین (۲۰۱۴) نیز رمانتیسم را در اروپا معرفی کرده و بحث مختصری درباره رمانتیسم در ادبیات کردی انجام داده است. فتاح (۲۰۱۳) به بررسی شاخصه‌های رمانتیسم مانند اندیشه، طبیعت، عشق و وطن، زن، ناامیدی، می و خرابات در آثار دو شاعر رمانتیک کرد، هیمن و محمد نوری، پرداخته است. ابوبکر (۲۰۱۰) به تعریف رمانتیسم، تاریخ پیدایش آن، اصول و مبانی رمانتیسم در شعر کردی پرداخته است. همچنین پیشوایی علوی و همکاران (۱۳۹۸) در مقاله‌ای به بررسی دیوان اشعار بیسارانی پرداخته‌اند. هدف آنان این بوده است که اثبات کنند غالب اشعار بیسارانی رمانتیکی است؛ بدین سبب است که محققان بیسارانی را به‌عنوان طلایه‌دار شعر رمانتیک کردی ذکر کرده‌اند. برخی از منتقدان نظیر رشید (۱۹۸۹) از بیسارانی به‌عنوان رمانتیک قدیم (کهن) یاد کرده‌اند. البته اشعاری که از بیسارانی به‌عنوان اشعار رمانتیکی ذکر شده، قبل از ظهور مکتب رمانتیک در اروپا سروده شده است؛ بنابراین نمی‌توان از او به‌عنوان پیشرو شعر رمانتیک کردی یاد کرد؛ زیرا آشکار است که رمانتیسم یک پدیده اروپایی است و قبل از آن هیچ‌کس مکتب رمانتیک و شاخصه‌های آن را معرفی نکرده و نامی از آن نبرده است. افزون بر این، بیسارانی و شاعران هم‌عصر وی و شاعران پس از آنان نیز که در منطقه هورامانات زیسته‌اند، ناخودآگاه تحت تأثیر طبیعت سرسبز و رویدادهای دوره خود قرار گرفته‌اند و آنها را در نظم خود گنجانده‌اند. سبک و شیوه شاعری بیسارانی و شاعران همسلك وی، سبک خاص آن منطقه بوده است، بدون آنکه اطلاعی درباره مکتب‌ها و جنبش‌های ادبی داشته باشند.

۳- تاریخ پیدایش مکتب رمانتیک در ادبیات کردی

ظهور و گسترش هر جنبش یا مکتب ادبی مستقیماً با وضع عمومی جامعه سروکار دارد؛ به همین دلیل است که رمانتیسم، همزمان با کشورهای غربی در کشورهای شرقی پدیدار نشده است. آغاز دوره رمانتیسم در عرصه ادبیات کردی مصادف با زمان جنگ جهانی اول است. به‌طور کلی سال‌های نخستین قرن بیستم، آغاز مکتب رمانتیسم و همگام با ادبیات معاصر به شمار می‌آید. در ادبیات کردی هرگاه سخن از ظهور و گسترش این نهضت ادبی به میان می‌آید، مستقیماً با نوآوری و تازگی ارتباط پیدا می‌کند (حسین، ۲۰۱۴: ۱۱). هرکدام از کشورهای خاورمیانه با توجه به وضعیت جغرافیایی، سیاسی، اقتصادی و ارتباطات بین‌المللی تحت تأثیر مستقیم و غیرمستقیم کشورهای پیشرفته اروپایی بوده‌اند؛ از این رو ادبیات که آینه آداب و رسوم و بازتابی از اندیشه و تفکر غالب و احساسات جامعه است، تحت تأثیر کشورهای اروپایی بوده است. همچنین اختلاف طبقاتی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی هر ملتی، افتراق در خاصیت، ویژگی و محتوای مکتب‌های ادبی ایجاد می‌کند. به عبارت دیگر، مکتب رمانتیک نزد تمام ملت‌ها همان خاصیت و ویژگی رمانتیسم اروپایی را ندارد، هرچند وجود ویژگی‌های مشترک و مشابه نیز در آنها بدیهی است.

اصطلاح و مفهوم رمانتیسم در میان محققان و پژوهشگران شامل آرا و بینش‌های متفاوت در ادبیات کردی است. به اعتقاد فرهاد پیربال مفهوم رمانتیک برای اولین بار از کلمه «تجدد» گرفته شده که در نشریه تیگه‌بیشتنی راستی در سال ۱۹۱۸ به کار رفته است، برای مثال درباره شعرهای حاجی قادر کویی چنین می‌گوید: حاجی قادر از شاعران جدید و نوگرای کرد است (۲۰۰۵: ۲۵). گرچه پیربال در کتاب *مکتب‌های ادبی* نیز درباره رمانتیسم سخن گفته است، اما درباره تاریخ، منشأ، مفهوم و اصطلاح رمانتیسم در ادبیات کردی سخنی مطرح نکرده است. رزگار عمر فتاح نیز با فرهاد پیربال هم‌نظر است و رمانتیسم را به مفهوم تجدّد و نوگرایی، به‌عنوان اولین نشانه مفهوم رمانتیسم در ادبیات کردی معرفی می‌کند (۲۰۱۳: ۲۵). خورشید رشید نیز از پیشینه کاربرد مفهوم و اصطلاح رمانتیسم سخن به میان نیاورده است (۱۹۸۹: ۵۱). پژوهشگر دیگری اصطلاح «وحشت» را به‌عنوان اصل و بنیان اندیشه‌ای رمانتیسم به کار برده است و در این باره می‌گوید: «در باور و اعتقاد ما وحشت قبل از تجدید است که به معنای آوارگی، ترک وطن، غریبی و تنهایی، پستی و دل‌تنگی می‌آیند. شالوده اصلی رمانتیسم در زبان کردی این مفاهیم هستند که به همین صورت در چند جای دیگر به کار رفته است، از جمله در یک متن منسوب به سلیمانیه‌لی و محمد عارف در روزنامه بانگ کرد سال ۱۹۱۳، همچنین در موضوع دیگری از بابان جمال‌الدین تحت عنوان «کرد لرده وحشت» در همان روزنامه دیده می‌شود» (ابوبکر، ۲۰۱۰: ۱۹۲).

در ادبیات کردی تحقیق و تفحص ویژه‌ای در خصوص مفهوم و اصطلاح رمانتیسم انجام نشده و در چند تحقیق به صورت مختصر و غیرمستند از آن نام برده شده است. برای اولین بار هفال ابوبکر توانسته تاریخ کاربرد مفهوم و اصطلاح رمانتیسم در ادبیات کردی را با همان فرم و مضمون تعیین کند. وی معتقد است «رمانتیسم» در سال ۱۹۴۰ میلادی به همین معنای امروزی و اروپایی آن به کار رفته است (همان: ۲۰۳). اصطلاح رمانتیسم در ادبیات کردی اصطلاح جدیدی است و کلمه *Romantism* به خود مکتب اطلاق می‌شود، اما *Romantique* صفت است که به بنیان‌گذار این مکتب گفته می‌شود. کلمه *رمانسیت* یا *رمانسی* همان معنای رمانتیسم را می‌رساند و کلمه *رمانس* معنای هنرمند و نویسنده رمانتیک را دربرمی‌گیرد (پیربال، ۲۰۰۹: ۵۱). همچنین اصطلاح و مفهوم‌های رمانتیک، رمانتیسم و رمانس نیز در ادبیات همان کاربرد را دارد. اصطلاح رمانتیسم قبل از ۱۹۴۰ به‌عنوان اصطلاح ادبی با همان مضمون و فرم در ادبیات کردی کاربرد نداشته و درباره آن سخنی نرفته است.

آثار ادبی ملت کرد نیز مانند ملت‌های دیگر با شعر نمایان و معرفی می‌شود. انواع شناخته‌شده شعر شامل شعر غنایی، حماسی، نمایشی و تعلیمی است. شعر غنایی که به‌عنوان بنیان و پایه رمانتیسم به شمار می‌رود، پایه اصلی شعر کردی نیز بر آن قرار دارد، طوری که می‌توان گفت که بخش اعظم اشعار کردی را تشکیل می‌دهد (علی، ۱۹۹۸: ۲۳). از شعر غنایی در ادبیات کردی به‌عنوان شعر «وجدانی، گورانی (ترانه)، لیریک، غنایی» یاد شده است. شاعر احساسات درونی‌اش را به زبان می‌آورد، به نحوی که نمی‌توان شخصیت و عاطفه‌اش را از متن شعر جدا کرد و میان آن دو تفکیک قائل شد؛ در واقع می‌توان گفت که شعر و شاعر یکی هستند.

قبل از پیدایش شعر غنایی دو نوع ادبی نفیس دیگر وجود داشت: ادبیات عامیانه یا «فولکلور» و شعر ملی. شعر عامه به اشعاری گفته می‌شود که صاحبان آنها مشخص نیست و به صورتی سینه‌به‌سینه نقل شده و در حافظه مردم جای گرفته و به نسل‌های بعدی به ارث رسیده است. از خصلت‌های بارز این نوع شعر این است که اشعاری ساده و روان هستند که مردم به آواز، آن‌ها را خوانده، حفظ کرده و روزانه در وقت کار یا شب‌ها در مراسم و مجالسشان آن‌ها را می‌خوانده‌اند. شعر فولکلور، گنجینه‌ای قومی-ملی است که از اولین شیوه‌های سرودن شعر بوده و موجب

پیدایش ادبیات در سایر مراحل و شیوه‌های دیگر ادبی شده است. «گفته شده که فولکلور خالق و صانع آثار شعری و داستان‌هایی است که امروزه در فرهنگ و ادب ملل مشاهده می‌شود» (رسول، ۲۰۱۰: ۲۱). «شعر ملی» تفاوت بسیاری با شعر فولکلور دارد. در شعر ملی، صاحب اثر برخلاف شعر فولکلور مشخص و ثبت شده است؛ بدین معنا که از زمره اولین آثار مکتوب و شعری است که به زبان ساده و روان سروده شده است.

هم‌زمان با رواج شعر کلاسیک یا کهن در خاورمیانه، شاعران کُرد تحت تأثیر شاعران زبان فارسی نظیر نظامی، سعدی، مولوی و حافظ قرار گرفتند. آثار این شاعران در حجره و مساجد تدریس می‌شد. این گونه اشعار بر شعر کردی نیز نفوذ کرده است و وسعت بیشتری به عرصه شعر بخشیده است؛ به گونه‌ای که هیچ شاعر رمانتیک و نویی نبود که از این دوره شعر کلاسیک متأثر نبوده باشد. می‌توان از این دوره به‌عنوان دوره طلایی ادبیات کردی تعبیر کرد (ابوبکر، ۲۰۱۰: ۲۱۳). شاعران کهن کرد نیز مانند ملای جزیری (۱۴۰۷-۱۴۸۱)، بیسارانی (۱۶۴۱-۱۷۰۲)، احمدی خانی (۱۶۵۰-۱۷۰۷)، نالی (۱۷۹۷-۱۸۷۸)، مولوی کرد (۱۸۰۶-۱۸۸۲)، سالم (۱۸۰۰-۱۸۶۶)، کوردی (۱۸۰۹-۱۸۴۹)، محوی (۱۸۳۰-۱۹۰۴) به‌عنوان سرآمدان شعر کلاسیک کردی شناخته می‌شوند. اشعار غالب این شاعران مانند اشعار شاعران کلاسیک فارسی و عربی دارای وزن عروضی و قافیه است، اما محتوای شعرشان رنگ و بوی رمانتیسم دارد. بعضی از آنها کاملاً رمانتیک هستند، مانند بسیاری از اشعار بیسارانی، مولوی و سیدی. این دوره شعر کردی به دوران قبل از ظهور شعر رمانتیسم در اروپا بازمی‌گردد که موضوعاتی سیاسی، اجتماعی و مفاهیمی مانند طبیعت، وطن و پاییز در آثار شاعران دیده می‌شود.

در ادبیات غرب برخی آثار ادبی رمانتیک قبل از ظهور رمانتیسم دیده می‌شود. در ادبیات کردی نیز می‌توان اثر شاعرانی چون بیسارانی، مولوی، برخی از اشعار نالی و سالم را به‌عنوان آثار شعر رمانتیک کردی تلقی کرد که پیش از پیدایش رمانتیسم در ادبیات کردی سروده شده است (ابوبکر، ۲۰۱۰: ۲۱۳). اگرچه مشخص کردن مکتب ادبی کلاسیک در ادبیات کردی مانند ادبیات غرب نبوده و تنها از نظر زمانی و تاریخی، مکتب‌های ادبی کلاسیک و رمانتیک را از هم جدا کرده‌اند، نمی‌توان مرز دقیقی در میان این دو مکتب ادبی در ادبیات کردی مشخص کرد؛ زیرا اساساً این مکاتب، پدیده‌هایی اروپایی هستند که ما بر چارچوب ادبیات خود تحمیل کرده‌ایم. بنابراین در ادبیات کردی شاعری که از نظر تاریخی قدیمی است، به‌عنوان شاعر کلاسیک شناخته می‌شود، اگرچه آثار و اشعار آنان در قالب و با محتوای رمانتیسم سروده شده باشد، مانند بیسارانی، مولوی، سیدی.

ادبیات کلاسیک کردی، ادبیاتی متضاد با ادبیات رمانتیک نیست، بلکه پایه و اساس و ابتدای محکمی است برای به‌وجود آمدن ادبیات رمانتیک کردی (همان: ۲۱۰)؛ از این رو جنبش‌های شعری، عاملی مهم و زمینه‌ساز برای ظهور مکتب رمانتیک کردی بوده است. بعد از آن دوران، دورانی به نام کلاسیک نو یا دوران انتقالی دیده می‌شود. دسته‌ای از شعرا که به شعر کلاسیک تمایل داشتند، تحت تأثیر پیدایش ادب رمانتیک اروپایی و ترکی توانستند محتوای اشعارشان را تغییر دهند تا دوران شعر کهن به دوره نو انتقال یابد. به این دوره، «دوران انتقالی» در ادبیات کردی گفته می‌شود. از نام‌های گوناگون دیگر نیز یاد شده است؛ مانند: «کلاسیک نو، شعر تنویری (روشنگری)، شعر سیاسی» (احمد، ۲۰۱۶: ۱۲). به‌طور کلی این سبک شعری یک مضمون نو بود که به‌عنوان شعر اجتماعی، میهنی (سیاسی) شناخته می‌شد که تحت تأثیر رمانتیسم غرب به‌وجود آمده بود (خزانه‌دار، ۲۰۱۰: ۲۱). این دوران اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم را در برمی‌گیرد.

در این دوره، مضامین و محتوای نو وارد شعر کردی شد. این مضامین تحت‌عنوان شعر وطن‌دوستی یا سیاسی و اجتماعی شناخته می‌شوند. هرچند که در تعیین زمان ظهور شعر سیاسی و میهنی اختلاف‌نظر وجود دارد و ابتدای آن مشخص نیست، اما بسیاری از نویسندگان متفق‌القول هستند که ظهور این سبک به شعرهای حاجی قادر کویبی برمی‌گردد که به‌عنوان مؤسس مکتب شعری تنویری یا روشنفکری شناخته می‌شود (کویبی، ۱۳۹۰: ۳۱)؛ به‌ویژه در اشعار وطنی وی که به شیوه‌ای آشکار و روشن بیان شده است (رشید، ۱۹۸۹: ۵۷). حاجی قادر در یکی از اشعارش جامعه کُرد را از این جنبه که اقوام مختلف کرد با هم متحد نبوده‌اند، مورد نقد قرار می‌دهد. این امر باعث شده است که جامعه از لحاظ پیشرفت فرهنگی عقب بماند (کویبی، ۱۳۹۰: ۲۰۰). حاجی قادر کویبی بعد از سفر به استانبول، تجربه تازه‌ای را وارد اشعار کلاسیک کردی کرد. وی منظومه‌هایی سرود که قبل از او به آن شیوه سابقه نداشت؛ برای اولین بار توانست اشعار کردی را به جانی دیگری سوق دهد. وی اشعار کردی را در جهت برانگیختن حس ملی‌گرایانه و مضمون‌های تازه به‌کار گرفت (گوران، ۲۰۲۱: ۲۳). حاجی قادر تحت تأثیر شاعران و روشنفکران ترک عثمانی، توانست به‌خوبی تغییرات و تجدد را دریابد. آغاز تجدد در اشعار وی بعد از سال ۱۸۵۴ که به استانبول مهاجرت می‌کند، دیده می‌شود و قبل از آن تاریخ اشعارش را به سبک کلاسیسم سروده است.

حاجی قادر، بیشتر به سروده‌های میهنی، وطن‌دوستی و نقد اجتماعی شهرت دارد. اشعار وی حاوی مضامینی همچون ملی‌گرایی، طلب علم، انتقاد اجتماعی، فکر و اندیشه سیاسی، اتحاد ملی، اهمیت تعلیم، شناخت علما و مشاهیر کرد است. حاجی قادر بسیاری از الفاظ و اصطلاحاتی مانند رمان، مجله، ترجمه، صنعت، فن، شیمی، فرهنگستان، انگلیس، ژاپن، اروپا، روسی و ایفل را وارد شعر کردی کرد. حاجی قادر از الزام کاربرد قافیه اجتناب کرده، اما از اوزان عروضی متناسب با فونتیک زبان کردی استفاده کرده است. کاربرد گسترده ضرب‌المثل نیز یکی از نوآوری‌های شعری حاجی قادر است. اولین شعر او در روزنامه کردستان در سال ۱۸۹۸ میلادی، یک سال بعد از مرگ شاعر با عنوان «رسم ایام ماضی گذشت» منتشر شد (بالکی، ۲۰۰۵: ۶۶). بنابراین، حاجی قادر شعر رمانتیک سروده است، بلکه به‌عنوان نماینده و پیشرو شعر دوره انتقالی یا شعر اجتماعی (سیاسی و وطن‌دوستی) در ادبیات کردی شناخته می‌شود.

۴- عوامل پیدایش رمانتیسم در ادبیات کردی

شعر رمانتیک کردی در اوایل قرن بیستم ظهور کرد. بعد از جنگ جهانی اول تغییرات عمده‌ای از لحاظ سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و علمی به‌وجود آمد. نخبگان و روشنفکران کرد نقش مهمی در احیای جامعه از لحاظ سیاسی و فرهنگی ایفا کردند که تعداد زیادی از این نخبگان و روشنفکران از زمره شاعران بودند. تغییرات و تازگی‌ها در مقابل وارفتگی و رکود، نیاز به ادبیات تازه‌ای داشت تا خواست و مطالبه جامعه را برآورده کند. هر قرن و دوره‌ای شاعر و نویسنده‌ای به بار می‌آورد که نسبت به تغییرات و نوآوری منعطف باشد. این هم به‌عنوان یک پدیده تاریخی بر شاعران و مؤلفان قرن نو غالب شد (رشید، ۱۹۸۹: ۷۲). بدین جهت می‌توان عوامل پیدایش رمانتیسم در ادبیات کردی را در دو عامل درونی و بیرونی خلاصه کرد: ۱- گسترش حس «ملی‌گرایی»، آگاهی و پیشرفت اجتماعی مردم خصوصاً قشر روشنفکر که بیشتر آن‌ها شاعر و نویسنده بودند (عزیز، ۲۰۰۶: ۱۴). ۲- تحت تأثیر مستقیم رمانتیسم ترکی که از چند طریق وارد عرصه ادبیات کردی شد، از جمله از طریق شاعران رمانتیسم کرد که در استانبول زندگی می‌کردند، یا از طریق مصنفانی که بر زبان‌های ترکی، عربی، فارسی و انگلیسی مسلط بودند و از طریق رسانه‌هایی چون مجله، روزنامه و آثار ترجمه‌شده، این جنبش ادبی نو را وارد ادبیات کردی کردند.

غیر از این دو عامل که بدان اشاره شد، چند عامل دیگر نیز هست که در چارچوب عوامل درونی و بیرونی جای

دارند، از جمله:

۱- عامل جغرافیایی: کردستان از لحاظ موقعیت جغرافیایی، منطقه‌ای کوهستانی و خوش آب‌وهوا است که این طبیعت زیبا، سرسبز و بکر، منبع الهام و تصویر و جنبش احساسی شاعران قدیم و نو بوده است. شاعران کرد نتوانستند این طبیعت زیبا را با اشعار خود آمیخته نکنند؛ بنابراین مناظر کوه‌ها، آبشار، گل و گلزار در هر چهار فصل سال مظهر زیبایی و منشأ الهام شاعران بوده، به‌ویژه شاعران منطقه هورامان که از ویژگی‌های منحصر به خود این منطقه، طبیعتی عجیب شده با احساس و درون شاعر است (محمد، ۲۰۰۷: ۷).

۲- پیدایش گروه و سازمان‌های سیاسی و روشنفکری: اوایل قرن بیستم به علت شرایط پیچیده و دشوار خاورمیانه، حس ملی‌گرایی و وطن‌دوستی نزد بسیاری از ملت‌های شرقی شکوفا شد. از این رو در درون و بیرون منطقه کردستان چندین سازمان و گروه سیاسی، روشنفکری و علمی شکل گرفته بودند که تأثیر مستقیمی بر آگاهی جامعه و تحریک حس ملی‌گرایی داشت، از جمله گروه «انجمن عزم قوی کردستان (۱۹۰۰-۱۹۰۴)»، گروه «تعاون و ترقی کردی (۱۹۰۸)»، گروه «نشر معارف کردی (۱۹۰۸)» که ادامه همان گروه تعاون و ترقی بود. گروه «هیفی (۱۹۱۲)»، همچنین گروه «استقلال کردستان (۱۹۱۲)» در ارومیه و «استقلال کردستان (۱۹۱۸)» در قاهره، «کردستان (۱۹۲۲)» در سلیمانیه، «خویی بوون (۱۹۲۷)» در لبنان (بالکی، ۲۰۰۵: ۲۷-۳۲).

این سازمان‌های سیاسی و روشنفکری که از طرف فرهنگیان و باسوادهای جامعه همچون شاعران، هدایت و مدیریت می‌شد، نقش عمده‌ای در انتشار مجلات و روزنامه‌های کردی و بازشدن مدارس جهت شناخت، ترویج فرهنگ و ادبیات کردی و افزایش حس ملی‌گرایی داشتند. به همین دلیل، مشکلات و حقوق کردها و رساندن صدای آن‌ها به سایر ملت‌های دنیا اهمیت چشمگیری پیدا کرد و روشنفکران از طریق نوشته‌ها و انتشارات توانستند تریبون بیابند تا دور هم جمع شده و صدای ملت را به گوش مردم جهان برسانند.

۳- جنبش رسانه‌ای، روزنامه‌نگاری و انتشار روزنامه و مجله‌ها: آشکار است که جنبش روزنامه‌نویسی و چاپ و انتشار روزنامه و مجلات تغییرات بزرگی در عرصه فرهنگی، روشنفکری و آگاهی هر جامعه‌ای ایجاد می‌کند. تاریخ چاپ و مطبوعه در کردستان را می‌توان به تاریخ انتشار اولین روزنامه و مجله در کردستان (همان: ۳۶) پیوند زد. با وجود این، اولین چاپخانه به‌منظور چاپ و انتشار اولین روزنامه کردی با نام کردستان در سال ۱۸۹۸ توسط خاندان بدرخانیان در کشور مصر تأسیس شد و در آن تاریخ شروع به کار و انتشار روزنامه کرد. میجر سون^۳ نیز بعد از جنگ جهانی اول برای اولین بار در سال ۱۹۱۹ اولین چاپخانه را در سلیمانیه راه‌اندازی کرد (امین، ۲۰۰۲: ۵۱). چاپخانه‌ها مرکزی برای انتشار چندین روزنامه و مجله به زبان کردی شدند. این مراکز نقش مهمی در انتقال ادبیات کشورهای همسایه و انتشار آثار شاعران در بخش‌های مختلف کردستان و آشنایی شاعران و نویسندگان کرد با هم ایجاد کرد. اهمیت دیگر چاپ روزنامه و مجلات در کردستان به‌وجود آمدن ژانری نو به نام «نثر ادبی و هنری» در ادبیات کردی بود. نثر هنری ژانری نو به شمار می‌رفت و قبل از آن تاریخ ادبیات کردی تنها دارای شعر بود. با ظهور جنبش رمانتیسیم نثر داستانی و رمان به‌وجود آمد و گسترش یافت.

3. Majeer Son.

۴- بازگشت به ارزش‌های ملی در ادبیات فولکلور و کلاسیک: در این زمینه دو شاعر نقش عمده‌ای داشتند: یکی «پیرمرد» و دیگری «گوران». پیش از آنان، مولوی کرد در هورامانات با استفاده از اشعار فولکلور و اهمیت دادن به اشعار ترانه (گورانی) پیشرو شاعران محسوب می‌شد. پیرمرد در مورد شعر مولوی می‌گوید: با ادبیات خیلی از اقوام آشنایی دارم و نام‌آوران ملت‌های زیادی را می‌شناسم، اما هیچ‌کدام به اندازه روح مولوی جوش و خروش ندارند (پیرمرد، ۲۰۰۱: ۴۷). افزون بر این، پیرمرد در راستای جمع‌آوری، تلفیق آثار و کلام قدما با آثار و اشعارش مانند پند و اندرز و ضرب‌المثل و حکایت و لطیفه‌ها بسیار تلاش کرده است. از این رو بسیاری از ضرب‌المثل و پندهای پیشینیان را در اشعارش آورده است تا از دست تطاول روزگار و ماندن در گوشه خاموشی مصون بمانند.

۵- بازگشت به زبان ملی و اهمیت دادن به واژه‌ها و اصطلاحات کردی اصیل، حفظ دستور و ساختار زبانی، همچنین وام‌گرفتن کلمات و اصطلاحات نو و اضافه کردن آن به ادبیات کردی. شاعران کرد برای یافتن کلمات اصیل که قبلاً کاربرد آن رایج نبود به گنجینه فولکلور مراجعه می‌کردند. از طریق اختلاط با مردم از واژه‌های عامیانه و مردمی استفاده می‌کردند تا از طریق کاربرد آن در اشعارشان زمینه‌ای پهن‌تر برای کلمات و واژه‌های کردی بیابند. خزانه الفاظ و کلمات را مشحون سازند و حیات و لطافت به واژه‌ها ببخشند؛ به همین سبب، زبان کردی در مرحله رمانتیسم غنی‌تر شد و به استفاده از کلمات اصیل کردی بازگشت (عزیز، ۲۰۰۶: ۸۲).

۶- ترجمه از ادبیات و زبان‌های ملل دیگر: بسیاری از شاعران کرد خارج از کردستان زندگی می‌کردند، مخصوصاً استانبول محلی برای جمع شدن عده‌ای از روشنفکران کرد بود. همچنین بسیاری از آن‌ها با زبان‌های ترکی، فارسی و عربی آشنایی داشتند و از طریق روزنامه‌ها و مجلات، آثار خود را به فارسی، عربی، کردی و ترکی منتشر می‌کردند یا از طریق ترجمه، آثار نویسندگان دیگر را به کردی ترجمه می‌کردند. بر اثر آن، تبادل فرهنگی، ملی و تمدنی بین ملت‌های منطقه آغاز شد. شاعرانی مانند شیخ نوری شیخ صالح، گوران، توفیق فکرت، پیرمرد، مصطفی شوقی، محمد مهری و دیگران، نقش مهمی در این زمینه داشتند؛ برای مثال پیرمرد در روزنامه شفق سرخ و مجلات فرهنگی فارسی آثار چاپ شده دارد (پیرمرد، ۲۰۰۱: ۵۵).

۷- پیشرفت و رشد سطح آگاهی و علمی جامعه: به علت رشد و پیشرفت جامعه و رواج و اهمیت سواد در میان مردم و از بین رفتن بی‌سوادی، مبارزه با دیدگاه‌های غیرعلمی قدیمی، اهمیت دادن به آموزش و پرورش، گشایش مدارس و رفع تبعیض‌های جنسیتی در وظایف و حقوق، همچنین تشویق زنان و دختران برای کسب سواد، شرکت در اجتماع و ایفای نقش‌های اجتماعی و فرهنگی در این دوره گسترش و رواج یافت. همانند آنچه پیرمرد در یکی از اشعارش (سروده سال ۱۹۳۹ میلادی)، از دختران می‌خواهد به مدارس روی بیاورند:

ئهی کچینه وهرنه مه‌کته‌ب

ئیوه ته‌سکینی دلن

زینه‌تی دیباجه‌ی ته‌ده‌ب

تازه گول‌خونچه‌ی گولن

ئیمه تازه تیگه‌بشتوین

دایکی چاکی خوینده‌وار

نه‌وه‌ی وای بو به‌جی هیشتوین

میله‌تی پی بیته بهر کار (همان: ۳۶۸).

ترجمه: ای دختران به مدارس بیایید. شما آرام جان هستید. زینت دیباچهٔ ادب، گل‌های نوشکفته هستید. ما به‌تازگی دریافته‌ایم مادرهای خوب و باسواد، فرزندان خوبی را برایمان به یادگار می‌گذارند که می‌تواند ملت را سربلند و پیروز کنند.

۵- شعر رمانتیک در ادبیات کردی

دربارهٔ پیشگام و بنیانگذار شعر رمانتیک در ادبیات کردی اختلاف نظر وجود دارد. خورشید رشید می‌گوید: پیرمرد صاحب یک مکتب ادبی منحصر به خود نبود، اما اولین ادیبی بود که راهبر این مکتب ادبی نو (رمانتیسیم) محسوب می‌شد. وی در مورد شیخ نوری نیز می‌گوید: اولین پیشرو و نمایندهٔ این مکتب ادبی نو بود که به تقلید از ادب ترکی پرداخت. دربارهٔ گوران نیز می‌گوید: پیشرو این مکتب نو گوران است (رشید، ۱۹۸۹: ۶-۵). هفال ابوبکر نیز معتقد است که پیرمرد نظریه‌پرداز، شیخ نوری شیخ صالح مقلد، گوران مبدع، دلدار و هردی پیروان مکتب رمانتیک کردی هستند (ابوبکر، ۲۰۱۰: ۲۷۴). همچنین دربارهٔ آغاز شعر رمانتیک در ادبیات کردی رئوف عثمان براساس زمان زندگی، هوگو^۴ (۱۸۰۲-۱۸۵۵) پیشرو شعر رمانتیک فرانسوی، و مولوی تاوه‌گوزی (۱۸۰۶-۱۸۸۲) شاعر کرد، معتقد است که آغاز و پیدایش مکتب رمانتیک در فرانسه و کردستان هم‌زمان بوده و با هوگو و مولوی به وجود آمده است. بر این اساس مولوی، خالق و سرآمد شعر رمانتیک کردی دانسته شده است (بیسارانی، ۱۳۷۵: ۲۰). البته سندی برای اثبات این سخن در دست نیست و نشانه‌ای وجود ندارد که مولوی از ظهور رمانتیسیم غرب مطلع بوده باشد. مضامینی که در شعر مولوی دیده می‌شود در شعر شاعران قبل از مولوی نیز وجود دارد. قبل از آن تاریخ چندین شاعر دیگر نیز بوده که اکثر آثارشان رمانتیکی است؛ حتی قبل از پیدایش رمانتیسیم غرب، آثاری با مضمون رمانتیکی سروده‌اند، مانند بیسارانی که حدود یک‌ونیم قرن قبل از هوگو در رمانتیسیم را کوییده است. برخی محققان، تقدم بیسارانی را نسبت به پدیدآوردگان ادبی و فرهنگی مکتب رمانتیک در ادبیات سایر ملت‌ها را نشان داده‌اند و معتقدند بیسارانی مؤلفه‌هایی چون عشق زمینی، طبیعت‌گرایی، خیال‌پردازی، حزن و غم غربت به شیوه‌ها و تصویرسازی‌های مختلفی به کار گرفته است (پیشوایی علوی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۰۴). رگه‌های رمانتیسیم در شعر کردی یک پدیدهٔ طبیعی، اما در اروپا مصنوعی بوده است؛ زیرا گروهی از شاعران و متفکران علیه مکتب کلاسیک انقلاب کرده بودند (همان). نکتهٔ قابل توجه این است که مفهوم کلاسیسم در اروپا نفی ادبیات فولکلور، کهن و غنایی بود؛ در حالی که در ادبیات کردی، بین ادبیات فولکلور، ملی و غنایی افتراقی وجود نداشته است و این نفی در میان نبود (ابوبکر، ۲۰۱۰: ۱۴۱).

بیسارانی (۱۰۵۳-۱۱۱۳ هـ.ق) در هورامانات و در روستای بیساران به دنیا آمده و زندگانی‌اش را در آنجا سپری کرده است. بسیاری از مضامین رمانتیسیم همچون عشق، پاییز و خزان، طبیعت، غم و ناامیدی در اشعارش دیده می‌شود. بیسارانی، اولین شاعر کرد است که به هورامی و قبل از ظهور مکتب رمانتیک اروپایی شعر رمانتیک سروده و به‌عنوان شاعر پاییز و خزان شناخته شده است. شعر زیر نمونه‌ای از این اشعار است:

نارۆ خه‌زانێ زه‌رد بامم وینا	که‌فته بێ نه لیو تاف گۆل مینا
عه‌کسش دیار بێ نه گۆلاو تاف	چمان من مه‌ دیبام نه پرووی جام ساف
شیان هۆرم گێرت دیام پێشه‌دا	چمان چه‌مم دا به‌ سه‌ده نێشه‌دا

(بیسارانی، ۱۳۹۹: ۹۷)

4. Hugo.

منظور شاعر این است که رخسار من هم مانند برگ خزان زرد است، به طوری که وقتی برگ پاییزی را در آب دیدم، فکر کردم تصویر من در آب افتاده است. وقتی پیش رفتم و آن را برداشتم عکس خودم را در آن برگ دیدم، گویی صد تیغ را در چشمانم فرو کردند (با دیدن برگ زرد خزان رخسار زرد رنگ خود را به یاد آوردم). بسیار ناراحت و غمگین شدم و چشمانم پر از اشک شد.

قلمرو حکومت عثمانی با پایتختی استانبول، به سبب موقعیت جغرافیایی آن که بین کشورهای غرب و شرق قرار داشت، مانند پلی برای انتقال فکری و سیاسی غرب به شرق بود. اوایل قرن بیستم، بعد از فروپاشی خلافت عثمانی، اقوام مختلفی که در قلمرو عثمانی بودند تا حدی آزادی یافتند. در آن میان، قوم کرد نیز چندین گروه و سازمان تشکیل دادند که هر یک از آنها برای خود مجله و روزنامه منتشر می‌کرد. این امر باعث جمع شدن متفکران، شاعران و نویسندگان کرد در استانبول گشت. هم‌زمان چندین شاعر و مؤلف کرد مانند عبدالرحیم رحیمی حکاری، پیرمرد، مصطفی شوقی، محمد مهری به استانبول مهاجرت کردند. آنان توانستند شگردهای ادبی جدید و رایج در ترکیه را یاد بگیرند و آن را به خوبی وارد ادبیات کردی کنند.

بعد از ظهور رمانتیسم، نخستین شاعرانی که آثارشان صبغه رمانتیک دارد و می‌توان به‌عنوان یک اثر رمانتیک به آثار آنان نگاه کرد، افرادی هستند که از ظهور رمانتیسم آگاهی داشته‌اند و آثارشان را تحت تأثیر ادبیات رمانتیک غرب سروده‌اند. در میان شاعران کرد، عبدالرحیم رحیمی حکاری اولین شاعر رمانتیک کردی است که بعد از ظهور رمانتیسم غرب تحت تأثیر آن به گویش کردی شمالی شعر رمانتیک سروده است. او در روستای الباکی در شهر وان ترکیه به دنیا آمده است. زبان ترکی، روسی و عربی را به خوبی می‌دانست و اولین شاعر کرد بود که بیست قطعه شعر در مجله ژرین در سال‌های ۱۹۱۸-۱۹۱۹ در استانبول منتشر کرد. همچنین اولین کسی بود که سال ۱۹۲۰ در زمان حیات خود دیوان اشعارش را چاپ کرد (پیربال، ۲۰۰۲: ۱۱-۱۲). حکاری به همان شیوه رمانتیسم فرانسه و آلمان شعر سروده است. او این شیوه را از طریق ترجمه آثار هنرمندان رمانتیک فرانسه و آلمان آموخته است. هنرمندان رمانتیک ترک از طریق ترجمه و مطالعه آثار غرب با رمانتیسم غربی آشنا شده‌اند.

در اشعار حکاری جلوه‌های رمانتیسم غرب، مانند عشق وطن، غم و اندوه، فراق، زن و حقوق آن، طبیعت و شب دیده می‌شود، سبک حکاری به شیوه‌ای است که در آن یک اثر شعری با چند مؤلفه رمانتیسم با هم ترکیب شده‌اند، مثلاً در شعر «عشق وطن» که در شماره سوم مجله ژرین (۱۹۱۸) در استانبول منتشر شده، وصف رمانتیک بهار را با حس وطن‌دوستی آمیخته است:

عه‌شقا وه‌لات

بوهار هات، شین بوون گیا

جل بهر کرن خه‌ملین چیا

گه‌شتان بکه‌ن سهر کانیا

ژ خیزی دچت شهبی زیبا

به‌راق و پاک و سافیا

عه‌شق وه‌لات عه‌شقا وه‌لات

ته جهرگ و میلاکی مه پاهت (پیربال، ۲۰۰۲: ۵۷).

ترجمه: عشق وطن، بهار آمد و گیاه سبز شد. زمین جامه سبز پوشید. کوه‌ها رونق پیدا کردند. به سرچشمه‌ها سفر کنید، مانند نور و روشنایی در میان سنگ‌ریزه‌ها بیرون می‌آیند. براق و صاف و پاک. عشق وطن، عشق وطن! شما درون ما را سوزانیدید.

شیخ سلیمان خالدی در *روزنامه کردستان* در سال ۱۹۱۹ احساس رمانتیک غم و اندوه دوری از وطن و غربت را به زبان ساده بیان کرده است:

سه‌ده‌تاه ژ دهستی فیرقه‌تی
سه‌ده‌توخ ژ بهر فی هیجره‌تی
هه‌تا که‌نگی فی غوربه‌تی
دا ئەم بچین نیف میله‌تی
حویی وه‌لات ژ ئیمانه

ناه کردستان ناه کردستان (باله‌کی، ۲۰۰۵: ۸۷).

ترجمه: صد آه و افسوس از دست هجران و فراق. تا کی ما در این غربت بمانیم. بیا برگردیم و در میان ملت خود باشیم. حب وطن ایمان است. آه کردستان، آه کردستان.

بدیهی است نشریات *ترین و کردستان* در استانبول نقش مهمی در نشر شعر رمانتیک کردی داشته‌اند. علاوه بر این‌ها، چند تن از شاعران که در آثارشان ویژگی‌های رمانتیسم دیده می‌شود، اثر رمانتیک سروده و در نشریات *ترین و کردستان* منتشر کرده‌اند؛ از این‌رو می‌توان آنها را به دوره اول و آغاز وقوع رمانتیسم در شعر کردی متعلق دانست. بعد از آن دوران، با تلاش شاعران گویش میانه، شعر رمانتیک کردی را به اوج خود رساندند. سال‌های بعد از جنگ جهانی اول، در کردستان عراق جنبش تازه‌ای در محتوای شعر کردی توسط شاعران و روشنفکرانی مانند رشید نجیب، شیخ نوری، گوران و پیرمرد شکل گرفت. ابداع *تُرْم* و سبک‌های نو در مضامین شعر کردی که نمایانگر وضعیت اجتماعی آن دوره بود، شاعران را ملزم به استفاده از سبکی می‌کرد که با وضعیت جامعه عصر سازگار باشد. همزمان شعر کلاسیک با همان محتوا نمی‌توانست پاسخگوی شاعران و مخاطبان‌شان باشد؛ از این‌رو شاعرانی که مشتاق تغییر و پیشرفت بودند، همراه و همزمان با امواج جنبش‌های کشورهای همسایه و شرق به‌طور عمومی به میدان آمدند. آنها به زبان ساده مردمی روی آوردند و به ادبیات فولکلور و ملی بازگشتند. نزدیک شدن به مردم و تشویق و برانگیختن احساس ملی و وطن‌دوستی به‌عنوان ملزومات وقت، سبب تغییرات اساسی در زبان شعری در این مرحله شد.

شیخ نوری شیخ صالح اولین کسی است که اشعار نو و رمانتیک را به گویش میانه سروده و منتشر کرده است. گوران پیشوای شعر نو کردی در این مورد می‌گوید: «شاعران گذشته مخصوصاً شیخ نوری و رشید نجیب و من که با هم شعر می‌سرودیم و از ادب ترکی متأثر بودیم، اما فقط شیخ نوری اشعار خود را منتشر می‌کرد و من منتشر نکردم. وی بدین سبب نمایان شد» (کاکه فلاح، ۲۰۲۰: ۲۷). شیخ نوری در سفر به طبیعت با حس رمانتیکی با بلبل چنین گفت و گو کرده است:

بولبول فیداتم

حه‌یرانی سۆز و ده‌نگ و صداتم

بنیشیره‌وه سه‌ر لقی چلی

ده‌سکه‌ره ناله هه‌رده‌م بو گولی (شیخ صالح، ۲۰۰۸: ۳۹۹).

ترجمه: بلبل! من فدایت شوم. حیران آواز و بانگ و صدای تو هستم. بر روی شاخه درخت بنشین و نغمه و ناله سر کن. پیرمرد نیز در یک شعر رمانتیکی، ویژگی‌های منحصر به فرد ملت کرد، زندگی و طرح لباس زنان کرد و زندگی روستایی و فولکلوری را نشان داده است که در زیر بخشی از آن ذکر می‌شود:

به شه‌دهی لارو کراسی که‌تان
وه‌ک مانگ که‌تانی جه‌رگیان نه‌سوتاند
وینه‌ی مانگه شه‌و به شه‌وی ده‌یجور
بورجی ره‌شمالیان پر نه‌کرد له‌ نور
ثای بو پهری خان نازداری جافان

ناهو زه‌رباهوی سورمه کلانان (پیرمرد، ۲۰۰۱: ۱۸۴).

ترجمه: افسوس برای پری‌خان نازدار و نازنین ایل جاف که با دستار کج و لباسی از جنس کتان، درون هر انسانی را می‌سوزاند، چنانکه ماه تابان کتان را. آن پریزادها آهوی زرین‌پوش با چشمان سرمه‌زده، در شب دیجور سیاه‌چادر را پر از نور می‌کردند.

درباره دوران شعر رمانتیک کردی نیز می‌توان به پیدایش شعر نو اشاره کرد؛ زیرا دوران ادبیات معاصر توأم با شعر رمانتیک و شعر نو است. همان عاملی که موجب پیدایش ادبیات رمانتیک شد، به عنوان عامل پیدایش شعر نو نیز قلمداد می‌شود؛ به عبارت دیگر، ظهور رمانتیسم در ادبیات معاصر همان تجدّد در شعر است که مبنای اصلی آن ایستادن در مقابل ادبیات کلاسیک و روی آوردن به شعر نو است. با این حال، هر شعر نویی، رمانتیک محسوب نمی‌شود، بلکه هر شعری که دارای خصلت رمانتیسم باشد، نو به شمار می‌آید.

بعد از آن دوران عده‌ای از شاعران تحت تأثیر شعر نو ترکی توانستند تماماً از فرم و قالب شعر کلاسیک دوری کنند و شعر نو (از لحاظ فرم و محتوا) و رمانتیک بسرایند و سرآمد شعر نو کردی باشند، از جمله گوران، شاعری که در اثر خود به نام بهشت و یادگار، این سخن را تأیید می‌کند: «شاعران و نویسندگان آن دوران، به‌خصوص شیخ نوری و رشید نجیب و من که با هم از ادب ترکی متأثر بودیم و تحت تأثیر آن می‌نوشتیم ... در ادب ترکی مکتب شعر نو پدید آمد، آنها به نام «ادبای فجری آتی» معروف بودند، نویسندگان معروف و سرشناسی که از اعضای گروه بودند یا با این گروه در ارتباط بودند از جمله: توفیق فکرت و جلال ساعد و شاعر دیگر ترک «عبدالحق حامد»، اگرچه عضو این گروه نبود، اما ما از او متأثر بودیم» (گوران، ۱۹۵۰: ۱۱). بعد از این در میان آن دسته از شاعران نوگرا تنها گوران توانست راه شعر نو را ادامه دهد و همگام با مراحل تازه ادبیات اروپایی و ترکی و انگلیسی گام بردارد؛ به‌همین دلیل گوران به‌عنوان پیشرو و سرآمد شعر نو کردی شناخته می‌شود که شعر رمانتیک را به اوج رسانده است؛ برای نمونه به این شعر از گوران توجه کنید که با عنوان «پاییز» سروده است:

پاییز! پاییز!

بووکی پرچ زه‌رد!

من مات، تو زیز:

هه‌ردوو هاوده‌رد!

من فرمیسکم، تو بارانت؛

من هه‌ناسه‌م، تو بای ساردت؛

من خه‌م، تو هه‌وری گریانت (گوران، ۲۰۲۱: ۱۳۸).

ترجمه: پاییز، پاییز! عروس گیسوتلایی! من مبهوت، تو غمگین: هر دو همدرد! اشک من و باران تو؛ من نفسم تو آه سردت؛ من غصه، تو ابر گریانت.

۶- نتیجه

رمانتیسیم در ادبیات کردی از نظر تاریخی همگام با ادبیات معاصر به شمار می‌آید که با نوآوری و تجدد در شعر همسو است. در برخی از ویژگی‌ها نقاط مشترکی با ادبیات غرب و خاورمیانه دارد، اما همزمان دارای ویژگی‌هایی از آداب و رسوم و فولکلور مردم کُرد است. در میان مواضع تأثیرگذار در شکل‌گیری مکتب‌های رمانتیک و کلاسیک در ادبیات کردی، موضع سیاسی نقش مهمی داشت. چنانکه می‌توان گفت که شعر کلاسیک کردی تحت تأثیر مستقیم شاعران فارسی‌زبان و شعر رمانتیک تحت تأثیر شاعران رمانتیک ترک به‌وجود آمده است. از شاعران کلاسیک کردی، اولین شاعری که شعر رمانتیک سروده، بیسارانی است. زمان حیات بیسارانی یک قرن و نیم قبل از پیدایش مکتب رمانتیک در اروپا است. بعد از بیسارانی، مولوی تاوه‌گوزی شعر رمانتیک سروده است. این دو شاعر بدون آنکه از مکتب رمانتیک غرب آگاهی داشته باشند، شعر رمانتیک سروده‌اند. بعد از ظهور مکتب رمانتیک در اروپا اولین شاعر کرد عبدالرحیم رحیمی حکاری با گویش شمالی در کردستان ترکیه است که برخی از رگه‌های رمانتیسیم در اشعارش قابل مشاهده است؛ بنابراین حکاری پیشرو شعر رمانتیک کردی گویش شمالی است. شعر رمانتیک کردی در گویش میانه بعد از حکاری توسط برخی شاعران به تکامل رسید و از لحاظ مضمون و محتوا، کاملاً از دستور کلاسیسم اجتناب کرد. گوران که بنیان‌گذار شعر نو کردی است توانست شعر رمانتیک را به اوج خود برساند.

منابع:

فارسی:

- برلین، آیزایا. (۱۳۸۵). *ریشه‌های رمانتیسم*. ترجمه عبدالله کوثری، تهران: ماهی.
- پیشوایی علوی، محسن و همکاران. (۱۳۹۸). «بررسی مؤلفه‌های رمانتیک در اشعار خلیل مطران و بیسارانی». *پژوهشنامه ادبیات کردی*، دوره پنجم، شماره ۸، صص: ۷۶-۱۰۶.
- ثروت، منصور. (۱۳۸۲). «مکتب رمانتیسم». *مجله پیک نور*، سال اول، شماره ۲، صص: ۴۰-۵۸.
- داد، سیما. (۱۳۷۸). *فرهنگ اصطلاحات ادبی*. چاپ سوم، تهران: مروارید.
- سیدحسینی، رضا. (۱۳۸۷). *مکتب‌های ادبی*. جلد اول، چاپ پانزدهم. تهران: نگاه.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۹۳). *مکتب‌های ادبی*. چاپ پنجم. تهران: قطره.
- فورست، لیلیان. (۱۳۷۵). *رمانتیسم*. ترجمه مسعود جعفری جزی، تهران: مرکز.

عربی:

- غنیمی هلال، محمد. (۱۹۷۳). *التقد الادبی الحدیث*. طبعه الاولى. بیروت: دار العوده.

کردی:

- ئه‌بویه کر، هه‌فال. (2010). *پینگه‌ی ریبازی رۆمانتیکی له شیعرێ کوردیدا*. سلیمانی: له‌ریا.
- ئه‌حمه‌د، گولباخ حوسین. (2016). *ئه‌زمونی شیعرێ کوردی رۆژه‌لاتی کوردستان-کرمانجی خواروو (1910-2014)*. نامه ماجستیر، هه‌ولێر: زانکۆی سه‌لاحه‌دین، کۆلیژی په‌روه‌رده.
- ئه‌مین، نه‌وشیروان مسته‌فا. (2002). *چهند لاپه‌ره‌یه‌ک له میثرووی رۆژنامه‌وانی کوردی (1918-1936)*. به‌رگی دوهم، سلیمانی: به‌رپوه‌بهرایه‌تی گشتیی چاپ و بلاوکرده‌وه.
- باله‌کی، یادگار ره‌سول. (2005). *سیماکانی تازه‌کردنه‌وه‌ی شیعرێ کوردی (1898-1932)*. هه‌ولێر: وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده.
- بیسارانی، مسته‌فا قطب‌الدین. (2020). *دیوانی بیسارانی*. مه‌هدی فه‌لاحی رۆسته‌مان، سنه: کوردستان.
- (1375). *دیوانی بیسارانی*. به‌کوشش هه‌کیم مه‌لا صالح، سنه: مه‌هین.
- پیریال، فه‌ره‌اد. (2009). *رِیبازه‌ ئه‌ده‌بییه‌کان*. سلیمانی: ئه‌ندیشه، چاپی سێیه‌م.
- (2002). *عه‌بدولپه‌حیم هه‌کاری*. هه‌ولێر: وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده.
- پیره‌می‌رد، توفیق محمود. (2001). *دیوانی پیره‌می‌رد*. ناماده‌کردن ئومید ناشنا، به‌رگی یه‌که‌م، هه‌ولێر: وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده.
- حوسین، هیمداد. (2014). *رِیبازه‌ ئه‌ده‌بییه‌کان*. هه‌ولێر: رۆژه‌لات، چاپی سێیه‌م.
- خه‌زنه‌دار، مارف. (2010). *میثرووی ئه‌ده‌بی کوردی*. به‌رگی پینجه‌م، هه‌ولێر: ناراس.
- ره‌سول، عیزه‌دین مسته‌فا. (2010). *لێکۆڵینه‌وه‌ی ئه‌ده‌بی فۆلکلۆری کوردی*. هه‌ولێر: ناراس.
- ره‌شید، خورشید. (1989). *رِیبازی رۆمانتیکی له ئه‌ده‌بی کوردیدا*. بغداد: الجاحظ.
- سه‌جادی، به‌ختیار و مه‌زه‌هر ئیبراهیمی. (1398). *زمان و وێژه‌ی کوردی*، سه‌قز: گوتار، چاپی سێیه‌م.
- شیخ سألح، شیخ نوری. (2008). *دیوانی شیخ نوری شیخ صالح*. ناماده‌کردنی نازاده‌بدول واحید، هه‌ولیر: ناراس.

- عهزیز، شهرمین ئیبراهیم. (2006). پەشتیو و تازه‌کردنه‌وه له شیعری کوردیدا، هه‌ولێر: رۆشنایی.
- عه‌لی، دلشاد. (1998). بنیاتی هه‌لبه‌ست له هۆنراوه‌ی کوردیدا. سلیمانی: رهنج.
- فه‌تاح، رزگار عومه‌ر. (2013). رۆمانسینم له شیعری هینمن و محهمه‌د نووریدا. هه‌ولێر: موکریان.
- کاکه‌ی فه‌لاح. (2020). کاروانی شیعری نوێی کوردی. سنه: کوردستان.
- کۆیی، حاجی قادر. (1390). دیوانی حاجی قادری کۆیی. ناماده‌کردنی سردار حمید میران و کریم مصطفی شاره‌زا، سنه: کوردستان.
- گۆران، عه‌بدوڵا سلیمان (1950). به‌هه‌شت و یادگار. به‌غداد: مه‌عاریف.
- (2021). دیوانی گۆران. ناماده‌کردنی محهمه‌د مه‌لا که‌ریم، سنه: کوردستان.
- محهمه‌د، ئه‌نوه‌ر قادر. (2007). لیڕیکای شاعیری گه‌وره‌ی کورد مه‌وله‌وی. سلیمانی: سه‌رده‌م، چاپی سێیه‌م.